

Рославець Руслана, кандидат педагогічних наук, доцент
кафедри природничо-математичних дисциплін початкової
освіти, Східноєвропейський національний університет
імені Лесі Українки (м.Луцьк, Україна)

ФОРМУВАННЯ ЕКОКУЛЬТУРИ ОСОБИСТОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ: ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ

*Спассти окружающую среду человечество сможет
при условии осознания каждым ответственности
за судьбу нашего общего дома – планеты Земля...*

Н. Н. Моисеев

Висвітлюються деякі теоретико-прикладні аспекти щодо формування екологічної культури майбутнього вчителя початкових класів. Розглядаються різні наукові підходи у трактуванні понять «екологічна культура», «екокультура особистості». Під екологічною культурою розуміється комплексне новоутворення, що включає систему екологічних знань, умінь природоохоронної діяльності, екологічні цінності і почуття відповідальності за рішення, котрі приймаються в стосунках із природою; інтегративна якість особистості, що втілює духовно-моральні цінності і визначає екологічно-моральні вчинки, спрямовані на збереження життя в усіх її проявах і на творення краси природного середовища. Акцентується на моральному аспекті в розумінні суті екологічної культури як частини загальної культури особистості, в основі якої лежить, передусім, ціннісне ставлення людини до явищ навколишнього світу та провідній ролі дисциплін природничонаукового циклу у формуванні означеного феномена.

Ключові слова: екологічна культура, особистість, екологізація, довкілля, екологічна свідомість, екологічні стосунки, екологічна діяльність.

Roslawec Ruslana. Formation of ecological culture of the future primary school teachers: theoretical and practical aspects. Highlights some of the theoretical and practical aspects concerning the formation of ecological culture of the future primary school teacher. Various scientific approaches in the treatment of the concepts of «ecological culture», «ecological culture of the individual». When culture is understood as

a complex ecological neoplasms, including a system of environmental awareness, the ability of environmental activities, environmental values and sense of responsibility for decisions made in the relationship with nature; integrative quality of the individual that embodies the spiritual and moral values and defines eco-moral behavior, aimed at the preservation of life in all its forms and the creation of beauty of the environment. Taken in relationship with nature, integrative quality of the individual that embodies the spiritual and moral values and defines eco-moral actions to preserve life in all its forms and creating beauty in the natural environment.

The attention on the moral aspect in understanding the ecological culture as part of the cultural identity, which is based primarily valuable of man's relationship to the phenomena of the world and the leading role of the disciplines of natural science in shaping its appointed cycle phenomenon.

Keywords : ecological culture , identity , greening the environment, environmental awareness, ecological relationships , environmental activities.

Постановка наукової проблеми та її значення. Сучасне суспільство постало перед вибором: або зберегти існуючий спосіб взаємодії з природою, що неминуче може привести до екологічної катастрофи, або зберегти біосферу, придатну для життя, змінивши тип діяльності, що склався. А це можливе за умови радикальної перебудови світогляду людей, ломки цінностей у галузі як матеріальної, так і духовної культури і формування нової – екологічної культури. Тобто, об'єктивні тенденції сучасного етапу розвитку цивілізації, теорії і практики екологічної освіти і виховання зумовлюють необхідність інтеграції екологічної і природничонаукової педагогічної освіти, посилення уваги до питань формування екологічної культури майбутнього вчителя, зокрема початкових класів, яка в умовах поглиблення екологічної кризи є своєрідним містком, що допоможе дитині дійти до культури гармонії з природою, визнання її самоцінності й усвідомлення її захисту. Саме тому одним із пріоритетних завдань Державного стандарту вищої професійної педагогічної освіти є сформувати особистість учителя з високою екологічною культурою, яка прагнула б до оптимальної взаємодії з природним середовищем,

особу, що вирізняється наявністю переконань, потребою в діяльності щодо поліпшення довкілля.

Аналіз наукових досліджень (Е.Андреев, Е.Гирусов, В.Горова, В.Медведев, Ю.Олейников, Р. Хакимов та ін.) засвідчує, що з усією очевидністю постають проблеми екологізації свідомості студентів, формування екологічної культури і становлення екоцілісної особистості.

Зауважимо, актуальність і важливість завдання формування екологічної культури майбутнього педагога в освітньому процесі вищої школи, у свою чергу, вимагає перегляду і зміни як змісту екологічної освіти, так і самого поняття «екологічна культура особистості».

Мета статті: проаналізувати різноманітні підходи до вивчення екологічної культури як системи цінностей людини та розмаїтість інтерпретацій цього терміна; функціональну спрямованість навчальної дисципліни «Екокультура особистості» у формуванні екологічної культури майбутніх учителів початкових класів.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. «Екологічна культура» – містке і багатопланове поняття. Воно торкається не лише рівня технічного, економічного розвитку суспільства, але й усього духовного життя людини, його інтересів, схильностей, здібностей, взаємодії з іншими людьми, з довкіллям. Екологічна культура сьогодні все частіше розглядається з культурологічних позицій, як феномен загальної культури, що акумулює два процеси - освіту людини та її становлення як соціокультурного індивіда.

З цього приводу С.Глазачев [1], зокрема, відзначає: «Цей перехід, що здійснюється сьогодні в культурі в цілому, безпосередньо торкається кожного носія культури, кожної людини. «Екологізацію культурності особи» можна було б визначити як перехід людини від зосередженості на собі, своїх виключно індивідуальних, приватних проблемах до зосередженості на своїх зв'язках зі світом, що визначають як вплив світу на людину, так і вплив людини на світ». При цьому

науковець вважає, що екологічна культура є мірою і способом реалізації сутнісних сил людини, екологічної свідомості і мислення в процесі духовного і матеріального освоєння природи та підтримка її цілісності, новий зміст, нова якість загальнолюдської культури, основу якої становлять універсальні цінності – Земля, Природа, Життя, Людина.

Екологічна культура виступає як культура єднання людини з природою, гармонійного злиття соціальних потреб та потреб людей із нормальним існуванням і розвитком самої природи. Її формування, становлення не зводиться до простого засвоєння екологічних знань і норм. У зв'язку з життєво важливою необхідністю усвідомлення людиною своєї соціальної і моральної відповідальності за стан довкілля, в сучасних дослідженнях все виразніше простежується моральний аспект в розумінні суті екологічної культури як частини загальної культури особи. В її основі лежить, передусім, ціннісне ставлення людини до явищ навколишнього світу. Інакше кажучи, екологічна культура – це такий рівень свідомості особи, який управляє і мисленням, і усією діяльністю людини на основі власного прийняття ним абсолютної цінності життя.

Екологічна культура, за А.Вербицьким [2], є «сукупністю досвіду взаємодії людей із природою, що забезпечує виживання і розвиток людини й виражена у вигляді теоретичних знань і способів практичних дій в природі і суспільстві, моральних норм, цінностей і культурних традицій».

Вартує уваги думка Н.Тарасенко [3] про те, що «екологічна культура включає певний «зріз» суспільно виробленого способу самореалізації людини в природі, культурні традиції, життєвий досвід, моральні почуття і моральну оцінку ставлення людини до довкілля».

Екологічна культура, як стверджує І.Зверев [4], передбачає наявність у людини твердих знань, переконань, готовність до діяльності, а також його практичні дії, які погоджені з вимогами дбайливого ставлення до природи .

Існує думка (А.Захлебний, І.Зверев, І.Суравегіна та ін.), що найважливішою ознакою екологічної культури є відповідальне ставлення особи до довкілля, яка відбиває об'єктивний, конкретний історичний характер взаємин між особистістю,

колективом, суспільством з позицій свідомого здійснення вимог, що висувуються до них. Відповідальність розглядається як внутрішня властивість індивіда, що є гармонійним поєднанням раціонального й емоційного, розумного і чуттєвого.

Слід відзначити, що в науковій літературі, зазвичай, виділяють дві складові в системі екологічної культури: матеріальну (всі форми взаємодії суспільства з природою і результати цієї взаємодії) і духовну (екологічні знання, уміння, переконання, навички). При цьому І.Сафронов [5] розглядає екологічну культуру суспільства як систему діалектично взаємозв'язаних елементів: екологічних стосунків, екологічної свідомості і екологічної діяльності.

У змісті екологічних стосунків виділяють два структурні елементи: *соціально-екологічні стосунки*, які складаються між людьми в штучному місці їх існування і побічно впливають на природне місце існування людей та *реально-практичні стосунки*, які включають, по-перше, стосунки людини безпосередньо з природним місцем існування, по-друге, стосунки в матеріально-виробничих сферах людської життєдіяльності, пов'язаних із процесом привласнення людиною природних сил, енергії і речовини, і, по-третє, стосунки людини з природними умовами свого існування як громадської істоти.

Зауважимо, неодмінною ознакою високої екологічної культури є наявність певних моральних і правових норм. Тут важливу роль відіграє формування відповідальності як здатності до свідомого і самостійного прийняття особистістю певних зобов'язань перед природою, суспільством, колективом, самим собою і готовністю звітувати за їх утілення в життя, нести покарання у вигляді юридичних, адміністративних, моральних санкцій з боку суспільства, відчуття провини, докорів совісті зі свого боку, оскільки дефіцит відповідальності перед майбутнім є одним із витоків кризової екологічної ситуації.

На думку І. Суравегіної [6], екологічна відповідальність вбирає в себе всі істотні ознаки як соціальної, так і моральної відповідальності. А враховуючи, що категорія відповідальності пов'язана з категорією свободи, у людини завжди є вибір поступити так чи інакше по відношенню до природного середовища, іншої людини, самої себе. Відповідальність як особистісна якість розвивається в онтогенезі

поступово в результаті взаємодії індивіда з соціальним оточенням. Вона є свідомим здійсненням особою і суспільством раціонального природокористування; діяльність щодо збереження для майбутніх поколінь багатства і різноманітності ресурсів; взаємодія особи і суспільства з перетворення біосфери в ноосферу (сферу розуму), органічна єдність сучасної екологічної свідомості особистості та її емоційної чутливості до екологічних проблем, поведінки і діяльності в природі.

Екологічна діяльність характеризується як інтегративне поняття, що охоплює різні види людської діяльності як в матеріальній, так і в ідеальній сферах, пов'язані з пізнанням, освоєнням, перетворенням і збереженням природного середовища.

У зв'язку з життєво важливою необхідністю усвідомлення людиною своєї соціальної і моральної відповідальності за стан довкілля, в сучасних дослідженнях все виразніше простежується моральний аспект в розумінні суті екологічної культури як частини загальної культури особистості. В її основі лежить, передусім, ціннісне ставлення людини до явищ навколишнього світу. Інакше кажучи, екологічна культура – це такий рівень свідомості особистості, який управляє і мисленням, і усією діяльністю людини на основі особистісного прийняття нею абсолютної цінності життя. Зокрема, В.Ситаров [7] наголошує на тому, що екологічна культура як органічна, невід'ємна частина культури суспільства, характеризується мірою його духовності, мірою моральності, мірою впровадження екологічних принципів у діяльність людей.

Отже, крізь призму окресленого ми констатуємо різноманітні підходи до вивчення екологічної культури як системи цінностей людини та розмаїтість інтерпретацій цього терміна, що включають:

- екологічну свідомість, переконання, стиль життя;
- екологічний світогляд, світобачення;
- екологічну поведінку й діяльність зі створення матеріальних і духовних цінностей;
- екологічні знання;
- систему моральних еколого-культурних цінностей;
- екологічно чисті виробництва і продукцію, що випускається ними;

- екологічні установи й організації, що мають наукову, педагогічну, управлінську, практичну спрямованість;
- оптимальні норми і способи взаємодії суспільства і довкілля;
- систему еколого-соціальних стосунків в суспільстві.

Усі ці компоненти визначають екологічну культуру як невід'ємну частину загальнолюдської культури, що формує поведінкові мотиви людини, його духовний ріст, здоровий спосіб життя, екологічну інформованість. А наявність як загальних рис, так і відмінностей доводить, що це поняття знаходиться у стадії формування. Виходячи з вище викладеного, під екологічною культурою ми розуміємо комплексне новоутворення, що включає систему екологічних знань, уміння природоохоронної діяльності, екологічні цінності і почуття відповідальності за рішення, котрі приймаються, в стосунках із природою, інтегративну якість особистості, що втілює духовно-моральні цінності і визначає екологічно-моральні вчинки, спрямовані на збереження життя в усіх її проявах і на творення краси природного середовища. При цьому екологічна культура майбутнього вчителя початкових класів характеризується не лише оволодінням еколого-педагогічними знаннями, уміннями, навичками, але і естетичним ставленням до природи, розвитком емоційно-чуттєвої сфери дитини, вихованням її естетичних потреб та інтересів, проявом творчої діяльності й самодіяльності.

В успішному здійсненні завдань формування екологічної культури майбутніх учителів початкових класів провідна роль належить дисциплінам природничо-наукового циклу, які, впливаючи одночасно на свідомість, почуття, уяву, інтелект людини, сприяють формуванню світогляду й еколого-моральних якостей, що мають гуманістичний сенс. Так, для студентів педагогічного інституту Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (спеціальність «Початкова освіта», освітньо-кваліфікаційний рівень «бакалавр») викладається курс «Екокультура особистості», пріоритетними завданнями якого є: формування у студентів міцних теоретичних знань у галузі екології, екологічного

світогляду, екологічної свідомості майбутніх педагогів, активної життєвої позиції, бережливого ставлення до природи.

Формуванню у студентів міцних теоретичних знань у галузі екології сприяє ґрунтовне опрацювання, зокрема таких питань, як:

- глобальні екологічні проблеми планети Земля та України;
- сучасні рівні вимог до екологічної культури особистості.

А виконання практичних робіт, як-от: проаналізувати екологічні карти Волині, забезпечує ознайомлення майбутніх учителів початкової школи із екологічним станом Волині, регіональними перспективами та пріоритетами екологічної політики держави у формуванні екокультури особистості.

Одним із способів впливу на розвиток екологічної свідомості майбутнього педагога, що активно використовуються на різних етапах викладання цієї дисципліни, ми розглядаємо еколого-психологічні тренінги та тренінгові вправи, екологічні ігри й вікторини. Зокрема, на лекційних і практичних заняттях використовувалися модифіковані варіанти екологічних ігрових вправ В. Зебзеєвої [8], В. Маршицької [9], еколого-психологічного тренінгу В. Ясвіна [10], інтернет-ресурси [11], які спрямовані на вирішення таких завдань: формування екологічних настанов особистості, умінь і навичок взаємодії з природними об'єктами; корекція цілей такої взаємодії; розвиток перцептивних можливостей людини при її контактах із природними об'єктами; розширення індивідуального екологічного простору.

Наприклад, вправа „*Створюємо екосистему*”.

Мета: засвоєння технологій взаємодії з природою, посилення емоційного та практичного компонентів особистісного ставлення до природи.

Матеріали: ґрунт, гілки, мох, гравій, кора, листя, каміння та інший природний матеріал. Завдання: створи модель екосистеми за вибором із використанням різного природничого матеріалу і подаруй її для куточка природи освітнього закладу, в якому проходиш педагогічну практику.

Вправа „*Екологічні знаки*”.

Мета: розвиток емпатії, стимулювання уяви, інтелектуалізація емоцій. Завдання: Придумай та намалюй кілька попереджувальних або заборонних знаків,

які можна було б установили в лісі, біля річки, в парку, на вулицях міста. Ці знаки повинні захищати інтереси, права тварин і рослин. Пам'ятайте, знак має бути не тільки носієм інформації та бути зрозумілим, а й впливати на емоційну сферу людини. Ознайом дітей із розробленими екологічними знаками під час педагогічної практики.

Як показує досвід, участь у тренінгових вправах у процесі вивчення дисципліни „Екокультура особистості” налаштовує майбутніх педагогів на творчу працю, стимулює уяву, підсилює емоційний та практичний компонент їхнього особистісного ставлення до природи, впливає на розвиток емпатії, сприяє інтелектуалізації емоцій, суб'єктивізації ставлення до природи, створенню сприятливої атмосфери в аудиторії, узагальненню знань про правила поведінки у природі та наданню їм особистісного змісту.

Висновок. «Жити у злагоді з природою» – це положення античної філософії залишається актуальним у наші дні в найширшому сенсі, оскільки саме людина виконує функцію сполучної ланки двох типів еволюцій – природної і культурної. І саме сформована екологічна культура, зокрема вчителя початкових класів, піднімає на новий рівень оцінки стосунки природи і людини, вводить знання про ці відносини в систему цінностей культури. З цим, власне, і пов'язуємо *перспективи подальших досліджень*.

References

1. Hlazachev S. N. Экологическая культура учителя / S. N. Hlazachev. – М.: Sovremenniy pisatel, 1998. – 432 s.
2. Verbitskiy A.A. Osnovy kontseptsii razvitiya neprerivnogo ekologicheskogo obrazovaniya / A.A. Verbitskiy // Pedagogika. – 1997. – № 6. – S. 31 – 36.
3. Tarasenko N.F. Priroda, tekhnologiya, kultura: filosofsko-mirovozzrencheskiy analiz / Tarasenko N.F. – K.: Nauk. dumka, 1985. – 256 s.
4. Экологическое образование школьников / [pod red. Y.D. Zvereva, Y.T. Suravichynoy]. – М.: Pedagogika, 1983. – 160 s.

5. Safronov Y.P. Formyrovanye ekologicheskoy kultury uchytelya / Y.P.Safronov: dysser. kand.. ped. nauk. : M., 1991. – 157s.
6. Zakhlebnyi A.N., Suravehyna Y.T. Nauchno-tekhnycheskyy prohrress y ekologicheskoe obrazovanye / A.N. Zakhlebnyi, Y.T. Suravehyna // Sovet-skaya pedahohyka. – 1985. – № 12. – S. 9 – 14.
7. Sytarov V.A.Sotsyalnaya ekologyya / V.A.Sytarov, V.V.Pustovoytov. – M.: Akademyya, 2000. – 280s.
8. Zebzeeva V. Ekoloho-psykholohycheskyy trenynh / V. Zebzeeva // Doshkolnoe vospytanye. – 1999. – 3 7. – S. 84-88.
9. Marshytska V. Lisovi ihry / V. Marshytska // Doshkilne vykhovannya. – 2000. – №10.
10. Yasvyn V. A. Psykholohyya otnoshenyya k pryrode / Yasvyn V. A. – M. : Smysl, 2000. – 456 s.
11. Rezhym dostupu: <http://do.irort.ru/mod/resource/view.php?id=3214>

KELM